

Ko e kemikale lead mo e konā meí he kemikale lead

‘Oku mātu‘aki kona ‘aupito ‘a e lead pea ‘e lava ke ne fakatupunga ha ngaahi fa‘ahinga mahaki kehekehe ki he mo‘uí. Kimu‘a ‘i he ta‘u 1965, na‘e lahi ‘a e ngaahi vali ‘i Nu‘u Sila na‘e lahi ai ‘a e tu‘unga ‘o e lead. Kapau na‘e langa ha fale ‘i he ngaahi ta‘u 1980 tupú pe kimu‘a ange ai, ‘oku lelei taha ke te mahalo‘i na‘e vali‘aki ia ha vali ‘oku tokalalo ai ‘a e lead. ‘I ho‘o feangai mo e kemikale lead, ‘okú ke tu‘u lavea ngofua ai ke ma‘u ha tu‘unga ‘oku fakatu‘utāmaki ‘i ho sinó. ‘Oku tu‘utu‘uni ‘e he WorkSafe New Zealand ‘a e tu‘unga ‘o e lead ‘i he totó ‘a ia ‘oku malu ki he kau ngāué. Ko e ngaahi faka‘ilonga ‘o e konā meí he lead ‘oku malava ke kehekehe pē ki he tokotaha takitaha, pea ‘e malava ke ‘osi a‘u ‘a e lead ia ki ha ngaahi tu‘unga fakatu‘utāmaki kimu‘a pea toki hā mai hano ngaahi faka‘ilonga.

Ko e hā ‘a e ‘uhinga ‘oku fakatu‘utāmaki ai ‘a e lead?

‘E lava ‘e he ngaahi tu‘unga mā‘olunga ‘o e lead ke ne maumau‘i ai ‘a e ‘utó. ‘Oku toe kovi ange ‘a hono ngaahi nunu‘á ‘i ha tama kei si‘i pe ko ha tama te‘eki fanau‘i ‘oku kei ‘i manava he ‘oku kei tupulaki ‘a honau ngaahi ‘utó.

‘E lava ke maumau‘i ‘e he lead ‘a e ngaahi konga lahi ‘o ho sinó, kau ai ho totó, ngaahi huí mo e nifó, ngaahi uouá, kofuuá, mo e ‘utó pea mo e fa‘unga neavé.

Faito‘ó

‘Oku ‘ilo‘i fakafaito‘o ‘a e konā meí he lead ‘aki ‘a hono fua ‘o e lahi ‘o e lead ‘i he totó. Ko ha taha ‘oku mā‘olunga ai ‘a e ngahi tu‘unga ‘o e lead ‘e fiema‘u ia ke faka‘ehi‘ehi mei ha‘á ne toe feangai mo e lead.

Ko ha konā lahi ‘aupito meí he lead ‘e ala fiema‘u ia ke faito‘o ‘i falemahaki.

Faka‘ehi‘ehi

Ko e founga lelei taha ke fakasi‘isi‘i ai ‘a e tu‘u lavea ngofua ke konā meí he lead ko hono holoki hifo ‘a ho‘o fehanganagai mo e efuefu‘i lead:

- **Tui hao nāunau malu‘i fakafu‘ituitui (PPE).** ‘E fakasi‘isi‘i ai heni ‘a e tu‘u lavea ngofua ke mihi‘i pe folo ai ha efuefu‘i lead.
- **Fanofano ho ongo nimá,** kau ai ‘a e taimi kimu‘a ‘i he ma‘u me‘atokoní, inú pe ifi tapaká
- **Faka‘ehi‘ehi mei hano ‘omai ki ‘api ha ngaahi me‘angāue pe nāunau malu‘i fakafu‘ituitui meí he ngāue‘angá** na‘e faka‘aonga‘i ki ha ngaahi ngāue na‘e kau ai ha lead
- **Fō kehe ‘a e vala ngāué meí he ngaahi me‘a kehé.** ‘Oku fakasi‘isi‘i ‘i heni ‘a e ala papani ‘a e efuefu‘i lead ki ho valá mo e vala ‘o ho fāmilí.

Ngaahi tupu'anga kehe 'o e lead

'Oku mahu'inga ke 'ilo ki he ngaahi founa ke tupu mei ai hano ma'u 'o e lead, ke malu'i ai koe mo ho kaininga. Ko e kakai ko ia 'oku nau ngāue mo ha lead, vali 'oku 'i ai 'a e lead pe ngaahi koloa 'oku 'i ai 'a e lead te nau ala tu'u lavea ngofua ke nau ma'u ia, tautautefito kapau 'oku 'ikai tui fakalelei 'a e PPE pe 'oku faingata'a hano fanofano 'o e ongo nimá. Ko e ngaahi tupu'anga kehe 'o e lead 'oku ala kau ki ai 'a e:

- Ngaahi me'ava'inga motu'a pe hū mai mei tu'apule'anga na'e 'osi vali
- Kelekele pe ngaahi ngoue 'oku 'i ai ha penisini mo ha vali motu'a
- 'A'ahi atu ki ha ngaahi feitu'u fai'anga fana-polo 'i fale
- Haka pe fakavaia 'o ha ngaahi pulu fakamamafa (lead weights)
- Ma'u 'o ha ngaahi faito'o ayurvedic, ngaahi faito'o faka-Siaina pe faito'o pe me'ateuteu tukufakaholo kehe.

Ngaahi Faka'ilonga

Ko e ngaahi faka'ilonga tōmu'a 'o e konā 'a e kakai lalahi me'i he lead 'oku malava ke kehekehe pē ki he tokotaha takitaha, pea 'e malava ke 'osi a'u ia ki ha tu'unga fakatu'utāmaki kimu'a pea toki hā mai hano ngaahi faka'ilonga.

Ko e ngaahi faka'ilonga 'oku nau uesia 'a e 'utó pe fa'unga neavé 'e lava ke kau ki ai 'a e:

- Ngaahi feliliuaki 'i he ongo fakaelotó (hangē ko e loto mafasia pe 'ite'ita)
- Uesia 'a e manatú
- Uesia 'a e mohé
- Toutou langa'ulu
- Mofisifisi pea mamatea 'a e ngaahi tuhú mo e ongo nimá

Ko e ngaahi faka'ilonga 'oku nau uesia 'a e keté 'e lava ke kau ki ai 'a e:

- Tokakovi
- Fakalele
- Tu'u Mamahi pe Faingata'a 'a e Tu'u Mama'ó

- Toutou langa kete
- 'Ikai ke u'a fiefie kai
- Holo 'a e mamafa 'o e sinó

Kapau 'okú ke a'usia ha ngaahi faka'ilonga ki ai

Kapau 'okú ke a'usia ha ngaahi faka'ilonga, talanoa mo ho'o toketaá pe telefoni ta'etotongi ki he Healthline 'i he 0800 611 116 'i ha fa'ahinga taimi pē.

'Oku 'i ai 'a e kau fakatonulea 'oku 'atā houa 'e 24/aho 'e 7 kapau 'oku 'ikai ko e Lea Faka-Pilitāniá 'a ho'o lea 'uluakí.

Ko hai 'oku tu'u lavea ngofuá

'E lava ke paasi atu 'a e lead ki ha tama te'eki fanau'i 'o fou 'i he toto 'o ha fa'ē. Kapau 'oku ma'u 'e ha fa'ē 'a e lead, 'e ala uesia 'a 'ene pēpēé 'i manava. 'E lava ke hoko 'a hono ma'u 'o e lead ke hoko ai ha fā'ele ta'ehoko pe tō lalo 'a e mamafa 'o e pēpēé 'i hono fanau'i, pehē foki ki ha ngaahi palopalema 'amui ange felāve'i mo 'enau tupulakí.

Ki ha fakamatala lahi ange

Ki ha fakamatala lahi ange, kātaki 'o vakai ki he uepisaiti 'a e Manatū Hauora (Ministry of Health) fekau'aki mo e [lead poisoning](#).

Kapau 'okú ke hoha'a fekau'aki mo e konā me'i he lead, telefoni ta'etotongi ki he Healthline 'i he 0800 611 116 pe fetu'utaki ko ho'o toketaá pe neesi 'i he kilinikí. 'Oku 'i ai 'a e kau fakatonulea 'oku nau 'atā houa 'e 24/aho 'e 7 ke tokoni'i koe 'i ho'o lea fakafonuá.

'E ma'u atu ha tokoni mo ha fale'i TA'ETOTONGI 'i he ngaahi me'a fakafaito'o mo e mo'ui lelei 'i ha'o telefoni ta'etotongi ki he HEALTHLINE 0800 611 116.